УДК 37.013(477)"18/19"

Т. Д. Кочубей,
доктор педагогічних наук, професор
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) udpu_tania@ukr.net
ORSID: 0000-0002-9104-8442

Духовно-творчі вектори виховання особистості в українській народній педагогіці XIX–XX ст.

У статті представлено аналіз концептуальних засад здійснення процесу виховання особистості в спектрі української народної педагогіки XIX–XX ст. Встановлено, що цей процес є багатовекторним. З'ясовано, що виховання в українській народній педагогіці передбачає становлення особистості – духовно зрілої, з високою моральністю, з розвиненими природними задатками, здатної творчо конструювати власну життєдіяльність та сумлінно виконувати обов'язки громадянина-господаря. Обґрунтовано змістову сутність та виділено суттєві ознаки духовно-творчих векторів виховання особистості – 7 векторів щодо її духовного зростання та 4 векторів щодо реалізації її творчого потенціалу.

Ключові слова: *українська народна педагогіка XIX–XX ст., виховання особистості, векторна зорієнтованість, духовно-моральне виховання, духовне зростання, моральність, особистісний розвиток, творчий потенціал.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Революція гідності, яка розпочалася в Україні з 21 листопада 2013 року і була викликана спротивом проти відходу та відмови політичного керівництва країни від законодавчо закріпленго курсу на Європейську інтеграцію, засвідчила прагнення молодого покоління до концептуальних змін в різних сферах життєдіяльності нашого суспільства загалом та кожного українця зокрема. При цьому проявились кращі риси українського менталітету та характеру української молоді – почуття власної гідності, прагнення до свободи волевиявлення, патріотизм і готовність до захисту незалежності держави, волонтерство, братство, взаємопідтримка і щира взаємодопомога, альтруїзм, благодійність, меценатство.

Водночас актуалізувалася необхідність подолання недоброякісних проявів моральної кризи та духовного вакуму в громадян, що залишилися ще з часів суспілької кризи 90-х років XX ст., а саме: втрата християнських цінностей, орієнтація на індивідуалізм, прагматизм і споживацтво в особистому і суспільному житті, байдужість до національних справ, невміння й небажання ідентифікувати себе з українською нацією, індиферентність та недооцінка випробуваних віками цінностей – рідної мови, мистецтва, культури, традицій і звичаїв свого народу.

Крім того, через довготривалу військову агресію у Криму та на Сході Украни у дитячому і молодіжному середовищі розповсюджуються такі негативні явища, як агресія, озлобленість, булінг або ж байдужість, грубість, невміння і небажання зрозуміти іншого та проявити повагу, егоїзм, цинізм, жорстокість, вандалізм, суїцид, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, злочинність і бродяжництво, недисциплінованість, безвідповідальність і корупція, що роз'їдають людські стосунки, руйнують їх, заводячи у безвихідь вирішення найважливіших питань індивідуального і суспільного життя.

Все це – результат недооцінки упродовж багатьох років ролі моральних "основ", невизнання першочерговості духовних, національних та загальнолюдських цінностей у вихованні підростаючої особистості.

Зауважимо, що і сьогодні національною системою освіти і виховання недооцінюються належним чином основи християнського світогляду, що унеможливлює результативне формування сучасних підвалин об'єднуючої національної ідеї. У змісті освіти все ще спостерігається світоглядний хаос, орієнтація на бездуховний інтелектуалізм. Все це негативно позначається на духовному і фізичному здоров'ї особистості молодої людини, через що втрачається сенс її до життя, впевненість у власному майбутньому і майбутньому своєї країни.

Як справедливо зазначав видатний український вчений і педагог Д. Чернілевський "двадцять перше століття породило ситуацію відриву національної системи виховання від традиційної педагогіки, виникла проблема осмислення і практичного втілення діалектики нового взірця життя, унікальності культури, етичного потенціалу, ментальності" [1: 183]. Тому вбачається нагальна "необхідність стислого і водночас достатньо повного розуміння сутнісної ідеї ціннісних орієнтацій, які виступають не тільки в якості лозунгу, заклику на даний час, але і базовою основою, що враховує тисячолітню історію, вікові цінності, традиції Вітчизни й етичних культур її громадян" [1: 184].

Становлення духовності – це вища мета кожної особистості, адже в міцному ґрунті духовності зростає і особистість людини. Тому проблему духовно-творчого виховання підростаючого покоління сьогодні відносять до ряду глобальних. А для цього необхідно звернутися до духовно-освітянської спадщини нашого народу, адже, власне, міць народної педагогіки полягає, насамперед, в ідеї встановлення духовного зв'язку між поколіннями.

Високе призначення особистості в якісних змінах у культурно-духовному, соціально-політичному та суспільно-економічному розвитку України на сьогодні, як сучасної європейської розвинутої держави, зумовили актуалізацію науково-педагогічних поглядів на особливостях національної системи виховання, яка ґрунтується на міцних підвалинах культури рідного народу. Адже, відродження та актуалізація національних виховних

традицій є досить важливим підґрунтям зміцнення незалежності України та удосконалення національної системи освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Теоретичні проблеми і практичні питання освіти й виховання в Україні з народно-педагогічного погляду в XIX–XX ст. розглядали такі відомі просвітники, діячі освіти й культури, як С. Васильченко, Б. Грінченко, С. Сірополко, Г. Сковорода, О. Духнович, С. Русова, К. Ушинський, Ю. Федькович, Я. Чепіга та ін., які у своїх працях постійно зверталися до невичерпних джерел народної педагогіки.

Виховний досвід українського народу знайшов відображення у творчості майже всіх українських письменників XIX–XX ст., зокрема, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, І. Франка, С. Васильченка, Н. Кобринської, Л. Українки, а також ряду письменників пізнішого часу.

Проблему використання досвіду виховання дітей та молоді, створеного українським народом, досліджували у свої роботах науковці: О. Будник, Г. Васякович, Г. Ващенко, В. Кремінь, В. Кузь, В. Лаппо, Н. Лисенко, Л. Маєвська, А. Макаренко, В. Мосіяшенко, М. Окса, Ю. Руденко, З. Сергійчук, В. Скуратівський, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, В. Сухоминський, Є. Сявавко, Т. Цимбал, В. Чайка, П. Черніков, Д. Чернілевський та ін.

Окремим аспектам морально-духовного виховання дітей та молоді засобами народної педагогіки присвячені роботи українських педагогів – І. Газіної, О. Гордійчук, Т. Ільїної, Б. Кіндратюка, О. Кисляшко, Л. Корольової, Л. Левицької, Ю. Мельника, І. Сіданіч, Т. Тхоржевської та ін.

При цьому значна увага приділялася вивченню особливостей: 1) розумового розвитку дітей та молоді і формуванню в них народного світогляду засобами народної педагогіки; 2) народного досвіду духовно-морального виховання (громадський побут і звичаєвість; сім'я і родинна обрядовість; усна народна творчість; народні знання, світоглядні уявлення, вірування, мораль; культура традиційна і сучасна); 3) досвіду національно-патріотичного виховання; 4) досвіду трудового виховання (праця як основа народного виховання; традиційні для українського народу види трудової діяльності; систематична посильна участь дитини у трудовій діяльності; поетапність прилучення дітей до праці; виховання в дітей бережливого ставлення до продуктів праці); 5) народних традицій формування в молодому поколінні почуття краси (культ краси в житті українців; гармонійний взаємозв'язок народної естетики і моралі; джерела прекрасного в житті українського народу; засоби виховання в дітей естетичних смаків: образотворче, декоративно-ужиткове, танцювальне, музичне, поетичне мистецтво).

Таким чином, українськими вченими проаналізовано широке коло освітніх аспектів щодо становлення і розвитку молодого покоління на засадах української народної педагогіки. Водночас, в умовах зміцнення незалежності України та оновлення і осучаснення національної системи освіти потребує детальнішого дослідження питання відродження та актуалізації духовно-творчих виховних традицій.

У даній статті маємо **на меті** обґрунтувати змістову сутність духовно-творчих векторів виховання особистості в українській народній педагогіці XIX–XX ст., виділивши суттєві ознаки та акцентувавши на їх важливості для сучасного етапу модернізації системи виховання.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) здійснити аналіз концептуальних засад процесу виховання особистості в контексті української народної педагогіки; 2) визначити особливості та зміст духовно-творчих векторів виховання особистості в українській народній педагогіці XIX-XX ст., використання яких є доцільним на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін "народна педагогіка" до наукового вжитку було введено К. Ушинським, а в Україні він почав вперше використовуватися О. Духновичем у праці "Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских" (1857) [2]. У цій роботі автор поставив наголос саме на цінності народного виховання, підкресливши велику роль родинних традицій та фольклору в педагогічному процесі.

Український педагог-дослідник М. Стельмахович зазначає, що народною називають ту педагогіку, яку створив народ, і охоплює вона "галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду народу, що виробляється в домінуючих серед народу поглядах на мету і завдання виховання у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання" [3: 2].

Кращі вітчизняні педагоги широко використовували потенціал народної педагогіки у власній педагогічній діяльності. На її здоровому раціональному грунті побудована педагогічна система А. Макаренка, який ще з дитинства пройшов сувору народно-педагогічну школу у свого батька, а потім вдавався до засобів етнопедагогіки протягом усього свого життя [4: 370–375]. Гарячим прихильником народної педагогіки та її пропагандистом був В. Сухомлинський, автор книги "Батьківська педагогіка" [5].

Наголосимо, що національне виховання духовно відтворює в дітях традиції рідного народу, увічнює в підростаючих поколіннях самобутнє, що є в кожній нації, а також і загальнолюдське, спільне для всіх націй світу.

Народна педагогіка XIX–XX ст. тлумачить виховання як "соціальне формування природних задатків, здібностей людини, в результаті навичок формувального впливу повсякденно-побутового педагогічного середовища (сім'я, гурт, товариство, громада) і в межах реалізації істинно людського у структурі особистісних можливостей" [6: 12].

Історичний шлях становлення й розвитку української народної педагогіки розпочинається ще в епоху первісного суспільства, общинно-родового ладу. Проте цілеспрямоване дослідження здобутків народної педагогіки для організації процесу виховання молодого покоління припадає на перод XIX–XX ст.

Українське народне виховання формує в дітях носіїв національної культури, творців історичного шляху рідного народу, вірних продовжувачів справ, заповітів батьків.

Сучасна українська дослідниця О. Стягунова справедливо наголошує на особливості української народної педагогіки як поліфункціональної багаторівневої національної виховної системи, яка виконує такі функції: інформаційно-пізнавальну, виховно-соціалізуючу, інтелектуальну, творчо-розвивальну, формування морально-етичних ідеалів, мотиваційно-стимулюючу, організаційно-дисциплінарну, організаційно-комунікативну, розвитку тактильно-рухової активності, наочно-образного мислення [7: 165].

Тобто, українська народна педагогіка XIX–XX ст. розглядала виховання особистості як багатовекторний процес. Причому мета виховання зводилася до плекання духовно-моральної, фізично-здорової, доброї, розумної та працьовитої людини в площині її духовного зростання та всебічного використання творчого потенціалу.

До проблеми виховного ідеалу в українській народній педагогіці неодноразово звертався український учений М. Стельмахович. Таким ідеалом, на його думку, є "людина праці, шляхетна в поводженні й свідома своєї людської та національної гідності" [3: 2].

Як справедливо зазначає інший український дослідник М. Боришевський, духовно довершена особистість – це "наслідок тривалої, наполегливої праці людини над собою, праці, яка спрямована на поступове самовдосконалення, свідоме вибудовування себе з метою наближення до обраного ідеалу, в якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти, що дає можливість виконати, зреалізувати себе, а завдяки цьому відчувати всю повноту людського щастя".

Духовність розглядалася видатним українським педагогом нашої епохи Д. Чернілевським як відображення у психіці людини її буття, відображення її у свідомості, висока міра залучення до традиційної національної культури суспільства. Учений наголошував: "Піднесеність почуттів, благородство душі, глибина і гнучкість розуму, прагнення покращити свій внутрішній світ і довкілля є основними поняттями духовності" [1: 184].

Тобто термін "духовний" в широкому значенні пов’язаний з внутрішнім станом людини. У цьому контексті "духовне" відображає не тільки ті переживання, які традиційно вважаються релігійними, а й те, що торкається сприйняття та пізнання, всю людську активність та всі функції, у яких загальний підсумок – володіння цінностями, більш високими, ніж загальноприйняті – такі, як: етичні, естетичні, героїчні, гуманістичні та альтруїстичні.

Формуванню духовного світу особистості надавав великого значення й визнаний у світі український учений і педагог В. Сухомлинський. Він зауважував: "Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування і задоволення її моральності, інтелектуальних і естетичних запитів й інтересів у процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ, об’єктивна дійсність і особливо такі важливі її сфери, як громадське життя людини, її соціальний і моральний досвід" [4: 402].

Загалом формування духовності особистості українська народна педагогіка XIX–XX ст. пов’язувала із розвитком її моральності (моральних чеснот), сповідуванням і дотриманням релігійних норм.

Згідно Д. Чернілевського, моральність є головним показником загальної культури людини, показником гармонії та досконалості, розвиненості розуму і характеру. На його думку: "Моральність – це внутрішня мораль для себе, а не для інших. Тому найважливіше формувати глибоку людську духовну моральність." [1: 184].

Кожна людина повинна жити за моральними принципами, не тому, що хтось побачить її добрі вчинки і похвалить, а за її власною совістю. В українському суспільстві завжди побутувала думка, що ховатися від людей – низькість, а ховатися від себе – приниження, помножене на підлість і лицемірство.

В українській народній педагогіці XIX–XX ст. у спектрі виховання духовної моральності молоді сповідується також постулат, що могутнім засобом виховання душі є долучення до краси, яка живить собою такі цінності як доброту, сердечність, кохання [8]. У розумінні й відчутті краси – могутнє джерело самовиховання, але краса лише тоді возвеличує, коли зливається з вірою, правдою, людяністю, непримиримістю зі злом. Повноцінно духовно-розвинена особистість не тільки усвідомлює велич Творця, але й здатна любити інших, творити добро, милуватися красою, поважати старших, бути ввічливою, знати ціну життя і завжди прагне ще більш духовно збагатити себе.

Наголосимо, що становлення духовності – це вища мета кожної особистості, адже на міцному підґрунті духовності зростає й сама особистість. Духовне зростання особистості передбачає духовне оновлення та очищення духовно-моральних орієнтацій від "корозії" набутого життєвого досвіду.

До показників духовного зростання українська народна педагогіка XIX–XX ст. відносить:

– усвідомлення значущого вибору в особистісному розвитку;

– зростання внутрішньої чесності та моральної відповідальності;

– укріплення почуття гармонії з навколишнім світом;

– усвідомлення важливості доброчинної, естетичної та творчої спрямованості життєдіяльності, коли людина починає рефлексивно управляти процесом конструювання власного життя [6].

За цим, як правило, стоїть напружена внутрішня концентрація психічної активності особистості, яка виявляється саме в тому, щоб суттєво знижувалась індивідуальна чутливість до зовнішніх впливів, другорядних внутрішніх переживань, сторонніх дій.

О. Духнович вважав, що в центрі української народної педагогіки перебуває виховання моральної особистості, здатної виконувати обов'язки громадянина і патріота [2]. Суть виховання (духовного, фізичного, трудового) вбачав у реалізації принципу природовідповідності, який розглядався ним як розвиток позитивних природних задатків з урахуванням вікових особливостей дітей. Джерелами і засобами морального удосконалення дітей вважав вітчизняну історію, народні пісні, звичаї, гідні для наслідування приклади тощо.

Багаторічні дослідження В. Сухомлинського доводять, що процес виховання особистості в спектрі народної педагогіки спрямований на формування духовності цієї особистості, коли дитина усвідомлює свої вчинки, а не в основі вчинків лежать її некеровані бажання і потяги [4: 402–407].

Дослідниця української етнопедагогіки Є. Сявавко, обгрунтовуючи основні принципи, засоби й ідеали української народної педагогіки, акцентує увагу на актуалізації трудового, духовно-морального, розумового, естетичного і фізичного виховання молодого покоління в XIX–XX ст.

Зауважимо, що логіка життя українського народу в XIX–XX ст. з прагненням мати самостійну, міцну і незалежну державу – Україна, зумовила необхідність пошуків нових підходів народної педагогіки до формування духовно багатого, вольового і здатного до творчої праці молодого покоління людей, які здатні розв'язувати складні соціально-економічні завдання і радикально змінювати суспільні відносини. Одним з таких підходів стала наступна освітня стратегія – сформувати в молодого покоління нову систему цінностей, що грунтуються на народній моралі, головним стрижнем якої є людяність у вихованні і виховання людяності, чуйності та доброзичливості, національної гордості та гідності [1; 9].

Тому метою духовно-морального виховання особистості в цей історичний період стало формування в неї високої духовності та чистої моралі, що включало становлення її внутрішнього психічного світу (свідомості, почуттів, волі, поведінки) в спектрі українських народних традицій та ментальності. Важливим завданням при цьому виділено формування в особистості цілісного світогляду, який має в своїй основі християнські цінності, є продуктивним простором для творчого сприйняття і засвоєння особистістю досягнень інших цивілізацій, культур та забезпечує активну, стійку протидію експансії ідей, чужих духовним традиціям і національним інтересам України.

Традиційна українська родинна педагогіка XIX–XX ст. у системі духовно-морального розвитку особистості, згідно висновків українського дослідника Г. Ващенка, передбачала також і релігійне виховання (практикувала виховання високого ідеалізму на релігійній основі), побудоване на основі віри в Бога і сповідування християнської моралі [4: 377–391].

Водночас, як справедливо зауважували Т. Ільїна [6], М. Стельмахович [3], О. Сухомлинська [4] любов до людей і добрі справи в ім'я їхнього щастя і добробуту – вища духовна сила, здатна зближувати, одухотворювати, робити людей милосердними, доброзичливими. Тому в основу формування змісту духовно-морального виховання особистості у XIX–XX ст. був покладений такий закон моральності: людина знаходить у собі сили і здатність переборювати всередині себе зло і творити добро.

В основу традиційної системи духовно-морального виховання дітей у сім'ї в XIX–XX ст. покладалось також засвоєння ними антитез: добро – зло, правда – брехня, милосердя – жорстокість, честь – ганьба, щедрість – скупість, любов – ненависть, мужність – боягуство, радість – горе тощо.

У XX столітті сформувався ще один виховний ідеал українця – борець за самостійність і незалежність країни. Поряд з ним, на грунті хліборобського устрою життя з'являється модель "людина-громадянин-господар". Саме ця модель втілює у собі такі риси, як працелюбність, любов і повага до землі, праця задля особистого й суспільного блага.

Відзначимо, що узвичаєні серед нашого народу норми поведінки, моральні заповіді, релігійні заповіді, мовленнєвий етикет набули особливого поширення в площині виховання в родині. Причому, як наголошує вітчизняний педагог В. О. Сухомлинський у праці "Батьківська педагогіка" (1966-1970 рр.), морально-духовне виховання в родині здійснюється через формування загальнолюдських та національних цінностей: виховання в дитини гуманізму милосердя, доброзичливості, правдивості, чесності, високої культури поведінки; через засвоєння народної моралі, в основі якої лежать народно-педагогічні традиції народно-родинного виховання: вшанування новонародженої дитини, її батьків, бабусів, хрещених батьків, святкування в сім'ї, родинних свят, вшанування пам'яті загиблих чи померлих родичів, відзначення календарних та обрядових свят тощо [5]. У бесіді з цієї праці на тему "Моральні цінності сім'ї" В. Сухомлинський зазначає, що могутня духовна сила виховання закладена в тому, що діти вчаться дивитись на світ очима батьків, вчаться у батька поважати матір, бабусю, жінку, людину. Вчений зауважує, що "сім'я – це те первинне середовище, де дитина повинна вчитися робити добро" [4: 402–407]. Тобто, моральне багатство особистості створюється взаємовідносинами, в яких тісно переплітаються любов і добро з обов'язком і працею, з особистим прикладом.

Тобто ключова роль у формуванні та розвитку дитячої особистості в площині народної педагогіки у XIX–XX ст. надавалася сім'ї (родині). Вітчизняний дослідник Л. Лазарук наголошує, що "сімейне середовище зберігає, утверджує і водночас формує ціннісно-смислову сферу дитячої особистості на основі прийняття останньою соціально значущих норм, переконань та ідеалів" [5: 3].

Таким чином у зміст духовно-морального виховання молодого покоління українська народна педагогіка XIX–XX ст. закладала формування системи духовно-моральних цінностей, набуття яких забезпечує духовно-моральне становлення зростаючої людини як гідного представника української нації.

Відповідно до цілей та змісту виховання "народ-педагог" застосовував перевірені часом форми, засоби і методи формування справжнього українця [4; 7: 165].

М. Стельмахович у праці "Народна педагогіка" (1985) виділяв природні і надприродні засоби етновиховання. До природних він відносив рідну мову, фольклор, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, свята, символи, ритуали, казки, прислів'я, приказки тощо. До надприродних – релігію [3].

Особливості засобів в українській народній педагогіці як у виховній системі зумовили різноманіття та специфічність використання виховних методів, які спрямовувались на досягнення мети виховання за допомогою спеціальних багаторазово перевірених форм виховання та цілеспрямованої поточної інформації. Це і методи формуваня національної та зростаючої духовно-моральної свідомості і переконань особистості; методи організації суспільно корисної діяльності, комунікації та формування досвіду соціальної поведінки; методи стимулювання творчої діяльності та загальноприйнятної в суспільстві поведінки. Водночас, у XIX–XX ст. "народ-педагог" на основі багаторічного емпірично вивченого і практично перевіреного досвіду виховання застосовував специфічні методи і прийоми виховного впливу на особистість молодої людини – повчання, заклинання, побажання, повір'я, порада, натяк, заповіт, заповідь, докір, кепкування, натяк, гумор [4].

При цьому головним у духовній спрямованості виховання особистості у народній педагогіці XIX–XX ст. є моральне відродження духовних сил дитини і передусім відродження жалісливості, співпереживання, в чому сьогодні, на жаль, відчувається гострий дефіцит. Але співпереживати, мати жалість до інших – це ще не гарантія того, що особитість поводитиме себе гідно й пристойно. В народній педагогіці того періоду значну увагу приділяли ще одному регулятору людської поведінки, який ми сьогодні чомусь не беремо до уваги, – це почуття сорому. Наскільки на сьогодні значущим є виховання у молоді милосердя, настільки ж актуальним є формування у неї сорому як суспільно необхідної емоції.

Водночас українська народна педагогіка виходить з позиції надання особистості широкого простору для самовизначення, для формування власних ідейно-моральних переконань. Система вітчизняного народного виховання не забороняє молоді вільного морального самовдосконалення власної особистості.

Загалом, в українській народній педагогіці XIX–XX ст. виділялися сім векторів щодо духовного зростання особистості:

1) усвідомлення необхідності духовного вдосконалення через розуміння себе та свого призначення в спектрі української ментальності;

2) знаходження шляху до свого "Я" через покаяння та співставлення з духовним національним ідеалом;

3) долучення до національної духовної традиції та засвоєння духовно-моральних цінностей свого народу;

4) організація власного життя відповідно до прийнятних у народі принципів християнської моралі;

5) постійне самопізнання та усвідомлення необхідності жити гідно, відповідально та вільно;

6) готовність до духовно-моральних змін характеру в спектрі забезпечення національної єдності та національної гідності в усіх справах;

7) "укорінення" у буття етносу та переживання реальної радості буття та повноти життя.

Зауважимо, що укорінення у духовно-творче буття етносу (етнізація, етнічна соціалізація), як справедливо відмічає сучасна українська дослідниця Л. Маєвська, передбачає максимальну повноту і радість буття індивіда, самоактуалізацію та самореалізацію його потенційних можливостей, глибинне осмислення особливостей духовно-моральної життєдіяльності спільноти, її цінностей. Дослідниця Т. Цимбал підтверджує, що укорінення – це горизонт особистісного простору для "вияву екзистенціалів духовності, творчості, свободи, суверенності й відповідальності, тобто для всебічного розкриття людського "Я" [10: 72-75].

В українській народній педагогіці XIX–XX ст. проглядається також ідея розвитку природних задатків дітей із раннього віку. Як правило, діти продовжували справу батьків. І в цьому є певна логіка, оскільки майстерність у будь-якій справі вдосконалювалася з кожним поколінням, так як дитина виростала в атмосфері певної професійної здатності. Наприклад, батько-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство – найголовніша професія на землі. Доводив це не на словах, а ділом, коли брав дитину в поле, показував, як сіяти гречку, овес. Так виховувались цілі професійно-виробничі династії хліборобів, пасічників, теслярів, бондарів, ковалів тощо.

Водночас, важливим завданням виховання особистості в українській народній педагогіці XIX–XX ст., згідно досліджень С. Русової, був розвиток її творчих здібностей, при цьому надавалась перевага засобам національного мистецтва (вироби з глини, дерева, декоративний розпис, вишивка) [4: 144–150].

Відмітимо, що українська народна педагогіка загалом не визнає залежності розвитку особистості від спадковості й біологічного чинника: "Мудрим ніхто не родився, а навчився" [4: 148].

Народне виховання цього історичного періоду орієнтувало дитину (при конструюванні її життєдіяльності) на наслідування діяльності дорослих, прагнення до пізнання оточуючого світу та намагання реалізувати власний творчий потенціал.

Таким чином основними векторами реалізації творчого потенціалу особистості у виховному просторі української народної педагогіки XIX–XX ст. є:

1) актуалізація природних задатків, успадкованих особистістю від батьків, дідів та інших членів родини;

2) набуття нових знань і умінь та закріплення навичок у процесі сумісної з членами родини діяльності;

3) привнесення креативних ідей у спільну діяльність;

4) розвиток справи династії або початок власної (рідше).

Загалом застосування знань і засобів народної педагогіки в спектрі особистісного розвитку покликане допомогти дітям усвідомити особисту роль як спадкоємців народних цінностей і традицій, національної культури.

При цьому поділяємо позицію дослідника М. Окси, що ввести дитину у духовно-творчий світ буття народу, показати велич його мудрості, проникнути у дитячий моральний світ може лише фахівець з високим рівнем духовно-моральної підготовки та креативним підходом до педагогічної діяльності в спектрі етнопедагогіки. А тому етнопедагогічна спрямованість майбутнього вчителя є важливою складова професійної підготовки у закладі вищої освіти [8: 201–204].

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Отже, в українській народній педагогіці XIX–XX ст. процес виховання спрямовувався на становлення особистості, як духовно зрілої, з високою моральністю, з розвиненими природними задатками, здатної творчо конструювати власну життєдіяльність та сумлінно виконувати обов'язки громадянина-господаря.

Формування змісту духовно-творчого виховання молодого покоління базувалось на системі духовно-моральних цінностей, набуття яких забезпечувало духовно-моральне становлення зростаючої людини як гідного представника української нації.

Реалізація цього змісту здійснювалась за 7 векторами щодо духовного зростання особистості (усвідомлення необхідності духовного вдосконалення через розуміння себе та свого призначення в спектрі української ментальності; знаходження шляху до свого "Я" через покаяння та співставлення з духовним національним ідеалом; долучення до національної духовної традиції та засвоєння духовно-моральних цінностей свого народу; організація власного життя відповідно до прийнятних у народі принципів християнської моралі; постійне самопізнання та усвідомлення необхідності жити гідно, відповідально та вільно; готовність до духовно-моральних змін характеру в спектрі забезпечення національної єдності та національної гідності в усіх справах; "укорінення" у буття етносу та переживання реальної радості буття та повноти життя) та 4 векторами щодо реалізації її творчого потенціалу (актуалізація природних задатків, успадкованих особистістю від батьків, дідів та інших членів родини; набуття нових знань і умінь та закріплення навичок у процесі сумісної з членами родини діяльності; привнесення креативних ідей у спільну діяльність; розвиток справи династії або початок власної (рідше)).

При цьому застосовувалися перевірені часом форми, засоби і методи формування справжнього українця (методи: власний приклад, повчання, заклинання, побажання, повір'я, порада, натяк, заповіт, докір, кепкування, натяк, гумор тощо; засоби: природні – рідна мова, фольклор, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, свята, символи, ритуали, казки, прислів'я, приказки тощо; надприродні – релігія). Вони вирізнялись відповідністю виховного впливу до конкретних умов і часу, результативною багатоваріантністю, постійною цілеспрямованістю і модульною взаємозалежністю.

Таким чином використання накопиченого українським народом досвіду виховання особистості у XIX–XX ст. є цінним джерелом для відродження національного виховання в Україні сьогодні, оскільки воно відповідає українській вдачі, менталітетові, особливостям національного характеру. Без упровадження у навчально-виховний процес високоморальних народних ідеалів нам ніколи не відродитися духовно. Подальшого дослідження потребує проблема впливу ідей української народної педагогіки на виховання особистості в XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Чернілевський Д. В. Проблеми освіти та духовно-морального виховання майбутніх фахівців в умовах глобалізаційних викликів // Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во Рута, 2016. – С. 181–191.

2. Духнович А. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских / А. Духнович. – Львов, 1857.

3. Стельмахович М. Виховний ідеал української народної педагогіки / М. Стельмахович // Початкова школа. – 1998. – № 6. – С. 1–5.

4. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : Хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березовська та ін. – К., Наук. Світ. 2003. – 418 с.

5. Лазарук А. Батьківська педагогіка Василя Сухомлинського : аксіологічний ракурс проблеми / А. Лазарук // Початкова школа. – 2004. − № 5. – С. 3–5.

6. Ільїна Т. А. Проблеми морально-релігійного виховання особистості в історії педагогіки (XIX – поч. XX ст.). – Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1996. – 182 с.

7. Стягунова О. О. Українська народна педагогіка як поліфункціональна багаторівнева виховна система / О. О. Стягунова // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". – № 3. – С. 162–167.

8. Окса М. Значення народної педагогіки і мистецтва у духовному відродженні національної свідомості та гідності [Електронний ресурс] / М. Окса, А. Сажнєва, К. Кучина // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 13. – С. 115–123. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2013_13_19.

9. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді : загальні тенденції й індивідуальний пошук. – К. : Добро, 2006. – 43 с.

10. Цимбал Т. В. Український менталітет в контексті проблеми буттєвісного укорінення людини // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної конференції 6–8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дєдкова. – Запоріжжя : Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. – 284 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Chernilevskyi D. V. Problemy osvity ta dukhovno-moralnoho vykhovannia maibutnikh fakhivtsiv v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [Problems of education and spiritual and moral education of future specialists in the context of globalization challenges] // Teoriia i praktyka profesiinoi maisternosti v umovakh tsilezhyttievoho navchannia: monohrafiia / za red. O. A. Dubaseniuk. – Zhytomyr : Vyd-vo Ruta, 2016. – S. 181–191.

2. Dukhnovych A. Narodnaia pedahohyia v polzu uchylyshch y uchytelei selskykh [Folk pedagogy in favor of schools and rural teachers] / A. Dukhnovych. – Lvov, 1857.

3. Stelmakhovych M. Vykhovnyi ideal ukrainskoi narodnoi pedahohiky [The educational ideal of Ukrainian folk pedagogy] / M. Stelmakhovych // Pochatkova shkola. – 1998. – № 6. – S. 1–5.

4. Malovidomi pershodzherela ukrainskoi pedahohiky (druha polovyna XIX – XX st.) [Little-known primary sources of Ukrainian pedagogy (second half of the XIX – XX centuries)] : Khrestomatiia / uporiad. L. D. Berezovska ta in. – K., Nauk. Svit. 2003. – 418 s.

5. Lazaruk A. Batkivska pedahohika Vasylia Sukhomlynskoho: aksiolohichnyi rakurs problemy [Parents Pedagogy of Vasyl Sukhomlynsky: axiological perspective of the problem] / A. Lazaruk // Pochatkova shkola. – 2004. − № 5. – S. 3–5.

6. Ilina T. A. Problemy moralno-relihiinoho vykhovannia osobystosti v istorii pedahohiky (XIX – poch. XX st.) [Problems of moral and religious education of the individual in the history of pedagogy (XIX – early XX century)]. – Dys. ... kand. ped. nauk. – K., 1996. – 182 s.

7. Stiahunova O. O. Ukrainska narodna pedahohika yak polifunktsionalna bahatorivneva vykhovna systema [Ukrainian folk pedagogy as a multifunctional multilevel educational system] / O. O. Stiahunova // Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina". – № 3. – S. 162–167.

8. Oksa M. Znachennia narodnoi pedahohiky i mystetstva u dukhovnomu vidrodzhenni natsionalnoi svidomosti ta hidnosti [The significance of folk pedagogy and art in the spiritual revival of national consciousness and dignity] [Elektronnyi resurs] / M. Oksa, A. Sazhnieva, K. Kuchyna // Ukrainoznavchyi almanakh. – 2013. – Vyp. 13. – S. 115–123. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2013_13_19.

9. Sukhomlynska O. V. Dukhovno-moralne vykhovannia ditei ta molodi: zahalni tendentsii y indyvidualnyi poshuk [Spiritual and moral upbringing of children and youth: general tendencies and individual search]. – K. : Dobro, 2006. – 43 s.

10. Tsymbal T. V. Ukrainskyi mentalitet v konteksti problemy buttievisnoho ukorinennia liudyny [Ukrainian mentality in the context of person's existential rooting problem] // Derzhavna etnonatsionalna polityka: pravovyi ta kulturolohichnyi aspekty v umovakh Pivdnia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 6-8 zhovtnia 2005 roku / Pid zah. red. M. V. Diedkova. – Zaporizhzhia: Oblderzhadministratsiia, ZNTU, 2005. – 284 s.

Кочубей Т. Д. Духовно-творческие векторы воспитания личности в украинской народной педагогике XIX–XX вв.

В статье представлен анализ концептуальных основ осуществления процесса воспитания личности в спектре украинской народной педагогики XIX-XX вв. Установлено, что этот процесс является многовекторным. Определено, что воспитание в украинской народной педагогике предполагает становление личности – духовно зрелой, с высокой нравственностью, с развитыми природными задатками, способной творчески конструировать собственную жизнедеятельность и добросовестно выполнять обязанности гражданина-хозяина. Обоснованно содержательную сущность и выделены существенные признаки духовно-творческих векторов воспитания личности – 7 векторов ее духовного роста и 4 вектора реализации ее творческого потенциала.

Ключевые слова: *украинская народная педагогика XIX–XX вв., воспитание личности, векторная ориентированность, духовно-нравственное воспитание, духовный рост, нравственность, личностное развитие, творческий потенциал.*

Kochubei T. D. Spiritual and creative vectors of personality education in the Ukrainian folk pedagogy of the XIX-XX centuries.

The problem of spiritual and creative education of the younger generation in Ukraine today belongs to a number of global. And for this purpose it is necessary to address the spiritual and educational heritage of our people. The article presents the analysis of conceptual principles of personality education process in the spectrum of 19th–20th centuries Ukrainian folk pedagogy. It is established that this process is multi-vector. The purpose of education is the formation of a spiritually mature personality, with high morality, developed natural instincts, able to creatively construct their own livelihoods and faithfully perform the duties of the citizen-host. It is established that the content formation of younger generation spiritual and creative education was based on the system of spiritual and moral values, the acquisition of which ensured the spiritual and moral formation of a growing person as a worthy representative of the Ukrainian nation. The implementation of this content was carried out in accord with 7 vectors as to spiritual growth of the individual (awareness of the need for spiritual perfection; finding the path to his "I"; adherence to the national spiritual tradition and assimilation the spiritual and moral values of his people, the organization of their own lives; constant self-knowledge and awareness of the need to live in a decent, responsible and free manner; readiness for spiritual and moral changes in the nature; "rooting" into the existence of an ethnic group and experiencing the real joy of being and fullness of life) and 4 vectors on the implementation of its creative potential (actualization of natural resources; acquisition of new knowledge and skills and strengthening of skills in the process of joint family members activity; bringing creative ideas into a corporate activity; the development of the dynasty or the beginning of its own (less often)). Using the education experience is a valuable source for the revival of national education in Ukraine today, as it corresponds to Ukrainian nature, mentality, and peculiarities of a national character.

Key words: *ukrainian folk pedagogy of XIX–XX centuries, education of personality, vector orientation, spiritual and moral education, spiritual growth, morality, personal development, creative potential.*